

C. V. Томин, канд. юрид. наук, доцент

Івано-Франківський факультет Національного університету
«Одеська юридична академія»,
кафедра кримінального права, процесу та криміналістики,
вул. Максимовича, 13, м. Івано-Франківськ, 76007, Україна

ВИКОРИСТАННЯ СЛІДЧИМ КОМП'ЮТЕРНИХ БАЗ ДАНИХ ПІД ЧАС ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

У статті досліджуються особливості процесу розслідування злочину з використанням комп'ютерних баз даних, аналізується специфіка висунення версій та планування провадження слідчих дій під час розслідування конкретного виду злочину. Автор вносить пропозиції щодо використання засобів програмного забезпечення під час планування розслідування злочину, а також перспективи удосконалення автоматизованого робочого місця слідчого, як інформаційної системи та програмного модуля, спрямованого на підвищення ефективності роботи правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю.

Ключові слова: планування розслідування злочинів, висунення криміналістичних версій, комп'ютерні бази даних, автоматизоване робоче місце слідчого.

Проблеми планування процесу розслідування злочинів, його програмування та алгоритмізація невід'ємно пов'язані одна з одною, адже планування — це завжди визначення певних завдань розслідування та засобів їх досягнення на основі наявної інформації.

Важливість розробки проблем планування та алгоритмізації процесу розслідування обумовили значний інтерес до вказаного питання таких науковців, як Р. С. Белкін, М. І. Кулагін, О. М. Ларін, І. М. Лузгін, П. І. Тарасов-Родіонов, Б. М. Шавер та багатьох інших.

У вітчизняній науці криміналістики основні аспекти планування та організації розслідування знайшли досліджувались у роботах В. В. Тіщенка [5, с. 107].

Плануючи майбутнє розслідування, провадження окремих слідчих дій та інших заходів, слідчий застосовує свої знання до конкретної слідчої ситуації. При цьому він оперує двома потоками інформації. Один з таких потоків є зовнішнім, тобто таким, що надходить під час вивчення обстановки і обставин злочину, який розслідується; другий — внутрішнім — це знання, що містяться в пам'яті слідчого, поняття, отримані у процесі навчання і практичної роботи [4, с. 32].

З урахуванням сучасних досягнень у галузі інформатики і обчислювальної техніки більш надійним є зберігання необхідних для планування знань та понять не в пам'яті окремих слідчих, а використовувати для цього спеціальну базу даних ЕОМ. Це дозволить потребну для планування інформацію зробити повнішою і доступнішою одночасно багатьом слідчим.

Поряд з цим у спеціальній літературі з даного питання спостерігаються різні підходи. І. Є. Биховський вважає, що розкрити атиповий злочин, користуючись типовою програмою, неможливо, оскільки «використання жорстких програм, що містять команди, виключає можливість врахування особливостей особи і самого слідчого, і обвинуваченого, і інших осіб, які проходять у справі» [2, с. 62]. Необ-

хідно погодитись з його позицією про те, що така програма повинна базуватися на матеріалах узагальнення практики, стимулювати ініціативу слідчого на відшукання інших, не передбачених авторами програми шляхів з'ясування того або іншого питання. «Ідея програмування розслідування не повинна позбавляти слідчого можливості пошуку евристичних рішень, — підкреслює І. Є. Биховський, — слідство завжди було, є і буде не тільки комплексом наукових положень і рекомендацій, але і мистецтвом знаходження істини». «Програмування, яке є засобом доведення методичних знань до слідчого, повинне сприяти тому, щоб в тих випадках, коли є готові оптимальні рішення, слідчий не займався винаходом вже винайденого, а використовував вже готове» [2, с. 63].

Погоджуючись у цілому з висловленою думкою, вважаємо за доцільне розглянути основні форми використання програмних та апаратних засобів у процесі планування слідчим криміналістичної діяльності, впровадження яких не знайшло належного наукового обґрунтування у вітчизняній криміналістичній науці та практиці досудового розслідування.

Для досягнення вказаної мети необхідно: 1) визначити найбільш оптимальні способи використання ЕОМ під час планування розкриття та розслідування злочинів; 2) дослідити особливості процесу висунення та перевірки криміналістичних версій за допомогою комп’ютерних баз даних; 3) окреслити перспективи розробки та впровадження автоматизованого робочого місця слідчого як спеціалізованого модуля.

Найбільш оптимальним при планування розслідування вважаємо застосування спеціалізованих баз даних. Такі бази даних можуть містити різні відомості, необхідні слідчому для ефективного розслідування злочинів. Це, перш за все, такі бази даних, які містять відомості про обставини, що підлягають доказуванню.

Структура такої бази повинна відображати стан теорії і практичні аспекти планування. Відповідно до численних криміналістичних досліджень основою планування вважаються версії.

Плануючи розслідування злочину, слідчий вчиняє наступні дії:

- вивчає наявні фактичні дані;
- висуває версії, визначає питання, що підлягають з'ясуванню;
- визначає коло слідчих дій і організаційних заходів, які необхідно провести для перевірки кожної з висунутих версій, терміни і послідовність їх проведення, а також виконавців;
- коригує план у процесі розслідування відповідно до отримуваної інформації.

В умовах застосування слідчим комп’ютерних технологій ці елементи діяльності мають певну специфіку.

По-перше, слідчому повинна бути надана можливість порівнювати наявні у нього фактичні дані у розслідуваній кримінальній справі з інформацією про аналогічні злочини, яка міститься в комп’ютерних базах даних.

По-друге, база даних повинна бути максимально повною і базуватися на сучасних досягненнях науки кримінального процесу, криміналістики, інформатики і інших галузей знань, а також враховувати практику розслідування кримінальних справ даної категорії.

По-третє, у слідчого повинні бути технічні можливості скористатися такою базою даних, що (в умовах сучасного стану забезпеченості слідчих комп’ютерною технікою і програмним забезпеченням) є не таким простим завданням.

По-четверте, сам слідчий повинен бачити переваги використання таких баз даних при плануванні розслідування злочинів і вміти користуватися комп’ютерними базами даних.

У діяльності з вивчення наявних фактичних даних, крім традиційних (без застосування ЕОМ) форм і методів, застосовуються також сучасні засоби пошуку і аналізу занесеної в комп’ютерні бази даних інформації у кримінальній справі з використанням новітніх досягнень у галузі інформатики.

Висунення версій і визначення питань, що підлягають доказуванню, в умовах застосування слідчим комп’ютерних технологій мають, мабуть, найбільш яскраво виражену специфіку.

По-перше, при використанні комп’ютерних баз даних слідчий, перш за все, має справу з так званими «типовими» версіями.

По-друге, мова повинна йти вже не про висунення версій на основі вивчення первинної (початкової) інформації на первинному етапі розслідування, а про вибір для подальшої перевірки найбільш ймовірних типових версій, що містяться в комп’ютерних базах даних.

По-третє, сам розумовий процес слідчого з висунення версій обумовлений специфікою і якістю наявного програмного забезпечення комп’ютерної техніки, а також якістю методичного забезпечення цієї діяльності.

Питання про типові версії достатньо розроблене в криміналістичній науці і використання слідчим на практиці таких версій ні у кого заперечень не викликає. Більш того, в слідчій практиці під час розслідування злочинів окремих видів вже давно застосовуються так звані «типові програми розслідування злочинів» [1, с. 364–366], під якою розуміють продукт наукової розробки, який призначений для використання у процесі розслідування безлічі однотипних злочинів.

Типові програми розслідування доцільно розробляти для відповідних етапів розслідування: на основі вихідної інформації і типових слідчих ситуацій на початковому етапі і на основі накопиченої інформації їхніх оцінок ситуації, яка виникла на наступному етапі розслідування [5, с. 114].

Проте, користування такими програмами вимагає від слідчого певних навиків. Це обумовлено тим, що типові програми структуровані таким чином, що посилання на слідчі дії, оперативно-розшукові і інші заходи, що рекомендуються для встановлення обставин, що підлягають доказуванню, даються в зашифрованому вигляді, з використанням цифрових позначень (порядковий номер слідчої дії). З цієї ж причини коригування і доповнення таких типових програм самими користувачами в процесі їх використання, у разі потреби, також досить складне.

Значно підвищується ефективність використання типових програм при плануванні розслідування злочинів у разі занесення відомостей, що містяться в типових програмах, в спеціальні комп’ютерні бази даних. В цьому випадку значно спрощується пошук необхідної інформації і, що важливо, виведення узагальненої інформації по запитах на екран монітора, а також на друк, у файл або текстовий редактор. В той же час, використання типових програм із застосуванням засобів комп’ютерної техніки пред’являє особливі вимоги до змісту і структури таких програм.

Як відомо, при висуненні версії слідчий на основі наявних в його розпорядженні даних у конкретній кримінальній справі оперує інформацією про ознаки версій. Обсяг такої інформації часто буває незначний, оскільки мова йде про конкретний злочин. При застосуванні комп’ютерних технологій слідчому доводиться мати справу з інформацією, введеною в пам’ять ЕОМ, на основі окремих і видових методик розслідування злочинів. Обсяг даних в пам’яті ЕОМ в цьому випадку, що закономірно, значно більший, тому виникає проблема класифікації ознак версій, що необхідно для коректного пошуку рекомендованих для подальшої перевірки версій.

Аналіз наявних у розпорядженні слідчого даних про злочин, які він використовує для вирішення питання про ознаки версій, показує неоднорідність такої інформації. Наприклад, при розслідуванні грабежів та розбоїв наявність вогнепальних ушкоджень на місці злочину є підставою для висунення версії про застосування вогнепальної зброї під час вчинення даного злочину.

І навпаки, відомості про те, що в даному приміщенні відсутні сліди вогнепальної зброї, у сукупності з іншою наявною у слідчого інформацією може бути під-

ставою для висунення версії про застосування під вчинення даного злочину інших знарядь та засобів.

В той же час, в певних випадках наявність інформації про те, що підозрюваний мав при собі вогнепальну зброю, само по собі є недостатньою підставою для висунення версії про вчинення даного злочину з використанням вогнепальної зброї.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що наявність початкової інформації про злочин, яка є підставою для висунення певної версії, може бути обов'язковим (наявність вогнепальних ушкоджень на місці злочину є підставою для висунення версії про застосування вогнепальної зброї під час вчинення даного злочину) або факультативним (наявність у підозрюваного вогнепальної зброї може бути підставою для висунення версії про застосування вогнепальної зброї під час вчинення даного злочину). В той же час інформація про відсутність на місці події слідів застосування вогнепальної зброї є підставою для висунення взаємовиключаючих версій щодо версії про застосування вогнепальної зброї. Таку інформацію можна умовно назвати негативною.

З урахуванням викладеного, ознаки версій за ступенем обов'язковості в процесі їх висунення можна класифікувати на обов'язкові, факультативні і негативні. Такий поділ є умовним, однак, в умовах застосування комп'ютерних технологій сприяє оптимізації пошуку в базах даних тільки науково обґрунтovаних версій для їх подальшої перевірки. Так, якщо в умові пошуку в базі даних про можливі версії будуть введені негативні ознаки якої-небудь версії (наприклад, на місці події відсутні сліди застосування вогнепальної зброї), то результати пошуку повинні повністю виключити рекомендацію цієї версії для подальшої перевірки. Причому, та-кий результат повинен бути отриманий незалежно від наявності введених як умова пошуку факультативних ознак цієї версії. В той же час, введення в умові пошуку обов'язкових ознак версії повинне спричинити її рекомендацію для подальшої перевірки лише в тому випадку, якщо введені як умови пошуку факультативні ознаки версії не виключають можливість висунення даної версії.

В умовах застосування слідчим комп'ютерних баз даних свою специфіку має також визначення питань, які підлягають доказуванню. Як і під час роботи з версіями, тут повинна йти мова не про аналіз версій з метою визначення ознак висунутих версій і формулювання питань, що підлягають доказуванню, а про відбір (пошук) в наявній комп'ютерній базі даних таких питань. Обумовлено це тим, що аналіз типових версій, виведення наслідків і формулювання обставин, які підлягають доказуванню, по певних видах злочинів або конкретних злочинах проводиться заздалегідь, на етапі заповнення баз даних.

Для практичного використання зазначених вище наукових зasad планування, програмування та алгоритмізації процесу розслідування злочину у вигляді комп'ютерних баз даних необхідно розробити спеціальний модуль АРМ слідчого.

Відповідно до Наказу Генерального прокурора України № 2гн від 20.01.2006 р. «Про організацію роботи з кадрами в органах прокуратури України» прокуратурою Одеської області розроблено Інформаційну систему «Автоматизоване робоче місце слідчого» [3].

Дана система передбачає роботу з такими розділами програми, як «Правова інформація», «Функціональні системи. Методики розслідування. Типові зразки документів» та «Методичні матеріали». У свою чергу розділ «Функціональні системи. Методики розслідування. Типові зразки документів» дозволяє користувачам отримати доступ до документів, які містять методичні рекомендації з розслідування кримінальних справ, підслідних слідчим прокуратури.

На нашу думку, дана система може бути удосконалена за рахунок включення до її складу типових програм розслідування окремих видів злочинів. Для цього у розділі «Методика розслідування кримінальних справ» необхідно передбачити модуль слідчого зі спеціальною базою даних. У даному файлі в табличному вигляді

повинна зберігатись інформація про обставини, що підлягають доказуванню, перелік слідчих дій, спрямованих на перевірку типових версій з урахуванням слідчих ситуацій, характерних для певного виду злочину.

Модуль повинен містити окремі бази даних таких злочинів, як: грабежі; дорожньо-транспортні злочини; крадіжки; підпали; вимагання; злочини, пов'язані з наркотиками та інші види злочинів, типові методики розслідування яких розроблені криміналістичною науковою. Всі бази даних повинні містити інформацію про обставини, що підлягають доказуванню при розслідуванні вказаних злочинів, і засоби їх встановлення. Інформація в них повинна вноситись з використанням матеріалів, викладених у підручниках з криміналістики, навчальних посібників з планування розслідування окремих видів злочинів та іншої спеціальної літератури, а також коригуватись з урахуванням змін кримінального законодавства. Крім систематичного коригування і доповнення баз даних аналізованого модуля розробниками, користувачам повинна бути надана також можливість в ході експлуатації змінювати і доповнювати картки з інформацією.

Основний режим роботи даного модуля для користувачів — виведення інформації за запитами для подальшого використання. Проте, вивчення роботи будь-якої бази даних доцільно почнати з режиму вводу інформації, що і зумовлює порядок подальшого викладу. Розглянемо роботу запропонованого типового модуля в даному режимі з використанням бази даних «Грабежі, розбої».

Після натиснення кнопки меню «Грабежі, розбої» на екран можна виводити картку для введення і зміни інформації «Обставини, що підлягають доказуванню». У формі цієї картки пропонується основний реквізит «Обставини, що підлягають доказуванню», в який заноситиметься інформація, яка відповідатиме назві реквізиту. Форма повинна включати також три вкладки з додатковими реквізитами. На вкладці «Слідчі дії» необхідно виводити допоміжну форму, в якій мають бути вказані слідчі дії, за допомогою яких можливе встановлення вказаної в даній картці обставини.

На вкладці «Ситуація — версії» пропонується виведення двох допоміжних форм з відомостями про слідчі ситуації і версії, щодо яких встановлюються вказані в картці обставини. Вкладка «Допомога» може містити додаткову інформацію — допомогу користувачеві.

Як вже наголошувалося, основний режим роботи даного модуля — виведення інформації по запитах. Роботу в даному режимі розглянемо з використанням бази даних «Грабежі, розбої». У дану базу даних повинні вводитись обставини, що підлягають доказуванню при розслідуванні грабежів та розбоїв.

Після натиснення кнопки «Обставини, що підлягають доказуванню» головного меню повинен здійснюватись перехід до додаткового меню даного модуля.

Для бази даних «Грабежі та розбої», наприклад, можна передбачити можливість вибрати для виводу інформації відповідно до заданого режиму або відразу всі обставини, загальні для всіх версій у справах про грабежі та розбої, або версії про особу потерпілого чи злочинця.

Після заповнення реквізитів про версію на екрані з'явиться реквізит для введення назви слідчої дії (слідчих дій), провадження якої дозволить встановити обставину, яка підлягає доказуванню.

Виведений на екран за запитом звіт можна буде переглянути, записати інформацію у файл, завантажити в текстовий редактор або вивести на друк, скориставшись для цього відповідними кнопками меню. Дано форма-меню зберігатиметься на екрані до її примусового видалення або закриття виведеного на екран звіту. Записана в текстовий файл інформація про обставини, що підлягають доказуванню, може бути згодом використана слідчим при складанні письмового плану розслідування у кримінальній справі, а також при підготовці до слідчої дії або її провадження.

Аналогічно може здійснюватися робота зі всіма іншими базами даних модуля «Обставини», що підлягають доказуванню», у тому числі і вивід на екран (файл, текстовий редактор або на друк) переліків слідчих дій, оперативно-розшукувих і інших заходів, що рекомендуються для встановлення обставин, що підлягають доказуванню.

Таким чином, застосування слідчим комп’ютерних технологій під час планування розслідування ґрунтуються на сучасних рекомендаціях науки криміналістики. Такі рекомендації враховуються як на стадії створення спеціальних комп’ютерних баз даних, так і в процесі їх застосування. В той же час комп’ютерні технології дозволяють ефективніше використовувати рекомендації науки криміналістики, значно скорочувати витрати часу та зусиль на планування роботи слідчого.

Комп’ютерні технології передбачають не тільки ефективне застосування форм плану і допоміжної документації, що рекомендуються, але і дозволяють використовувати переваги електронної форми документів.

Поряд з цим, звертає на себе увагу той факт, що наукові розробки у галузі планування розкриття та розслідування злочинів, незважаючи на їхню значущість для вирішення практичних проблем провадження досудового слідства та дізнання, на сьогоднішній день не знайшли належного втілення у вигляді відповідних програмних ресурсів для ЕОМ. У зв’язку з цим необхідним є удосконалення діяльності інформаційно-технічних підрозділів правоохоронних органів щодо розробки нових та удосконалення існуючих автоматизованих робочих місць слідчого з використанням наукових положень інформатики, криміналістичного планування, програмування та алгоритмізації процесу розслідування окремих видів злочинів.

Література

1. Белкин Р. С. Курс криминалистики в 3 т. / Р. С. Белкин. — М.: Юристъ, 1997. — Т. 2. — 1997. — 464 с.
2. Быховский И. Е. Программированное расследование: возможности и перспективы // Актуальные проблемы советской криминалистики / И. Е. Быховский. — М.: Изд-во Всесоюз. ин-та по изуч. причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1980. — С. 61–65.
3. Наказ Генерального прокурора України «Про організацію роботи з кадрами в органах прокуратури України» № 2 гн від 20.01.2006 р. — [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.15600.0>
4. Соя-Серко Л. А. Программирование и творчество в деятельности следователя // Проблемы предварительного следствия в уголовном судопроизводстве / Л. А. Соя-Серко — М.: Изд-во Все-союзного ин-та по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1980. — С. 32–47.
5. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: Монографія // Одеська національна юридична академія. В. В. Тіщенко. — О.: Фенікс, 2007. — 260 с.

C. V. Томин, кандидат юридических наук, доцент

Ивано-Франковский факультет Национального университета
«Одесская юридическая академия»,
кафедра уголовного права, процесса и криминалистики,
ул. Максимовича, 13, г. Ивано-Франковск, 76007, Украина

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СЛЕДОВАТЕЛЕМ КОМПЬЮТЕРНЫХ БАЗ ДАННЫХ В ПРОЦЕССЕ ПЛАНИРОВАНИЯ РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

РЕЗЮМЕ

В статье исследуются особенности процесса расследования преступления с использованием компьютерных баз данных, анализируется специфика выдвижения версий и планирования следственных действий в процессе расследования конкретного вида преступления. Автор вносит предложения относительно использования средств программного обеспечения в процессе планирования расследования преступления, а также перспективы усовершенствования автоматизированного рабочего места следователя как информационной системы и программного модуля, направленного на повышение эффективности работы правоохранительных органов в борьбе с преступностью.

Ключевые слова: планирование расследования преступлений, выдвижение криминалистических версий, компьютерные базы данных, автоматизированное рабочее место следователя.